

JOS BAZELMANS

BIJZONDER HOGLERAAR ARCHEOLOGISCHE MONUMENTENZORG AAN DE VU EN WERKZAAM ALS SECTORHOOFD KENNISERFGOED BIJ DE RIJKSDIENST VOOR ARCHEOLOGIE, CULTUURLANDSCHAP EN MONUMENTEN

DE HISTORISCHE CANON EN DE VOOR- EN VROEGSTE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

50+3

Ook de voorloper van de officiële canon, de *Canon van het Nederlands verleden* van Jan Bank en Piet de Rooij uit 2004, besteedt weinig aandacht aan de Nederlandse pre- en protohistorie. Volgens beide hoogleraren is 'de voorgeschiedenis' zelfs 'een onoplosbaar mysterie'. Terwijl het vakgebied van de archeologie toch verantwoordelijk is voor het onderzoek naar het meest omvangrijke deel van de menselijke geschiedenis, van het ontstaan van de menselijke soort, meer dan twee miljoen jaar geleden, tot het moment dat sprake is van een volledige dominantie van het schrift (figuur 2). Voor Nederland strekt het verhaal zich uit over meer dan 300.000 jaar. Archeologen maken studie van de oudste 'menselijke' sporen, zoals van goed geconserveerde concentraties vuursteen in de Maas-trichtse groeve Belvédère. Deze dateren uit de vroegste fase van het midden-Paleolithicum (350.000 tot 250.000 jaar v.Chr.) en kunnen worden toegeschreven aan vroege Neanderthalers. Maar hun aandacht gaat bijvoorbeeld ook uit naar begravingen uit de late Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd rond de kerk van het Gelderse Elst. In geen enkele schriftelijke bron wordt het grafritueel of de demografische ontwikkeling van deze dorpsgemeenschap beschreven. De laatste jaren worden zelfs resten uit de Tweede Wereldoorlog volgens de

'Teleurgesteld', zo kunnen we de reactie van veel Nederlandse archeologen typeren op de in 2006 in opdracht van de minister van OCW Maria van der Hoeven opgestelde historische canon. In vijftig vensters (figuur 1) werd een overzicht gegeven van 'het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen die samen laten zien hoe Nederland zich heeft ontwikkeld tot het land waarin we nu leven'. Met twee vensters – hunebedden en de Romeins limes – speelt de archeologie van en in Nederland een beperkte rol. Archeologen moeten in mijn ogen geen investering plegen in een eigen canon. In alle bescheidenheid, zo zal ik in deze bijdrage laten zien, hadden archeologen wel minstens drie extra vensters kunnen bijdragen aan de officiële historische canon.

1 – DE HISTORISCHE CANON VAN NEDERLAND, 2006 (WWW.ENTOEN.NU)

regels van het archeologische ambacht geboren. Zo werden onlangs bij het Limburgse Mook afvalkuilen uit februari 1945 van de Canadese *First Husars* gedocumenteerd.

De publicatie van de historische canon heeft veel reacties uitgelokt. Het vormt een Neder-

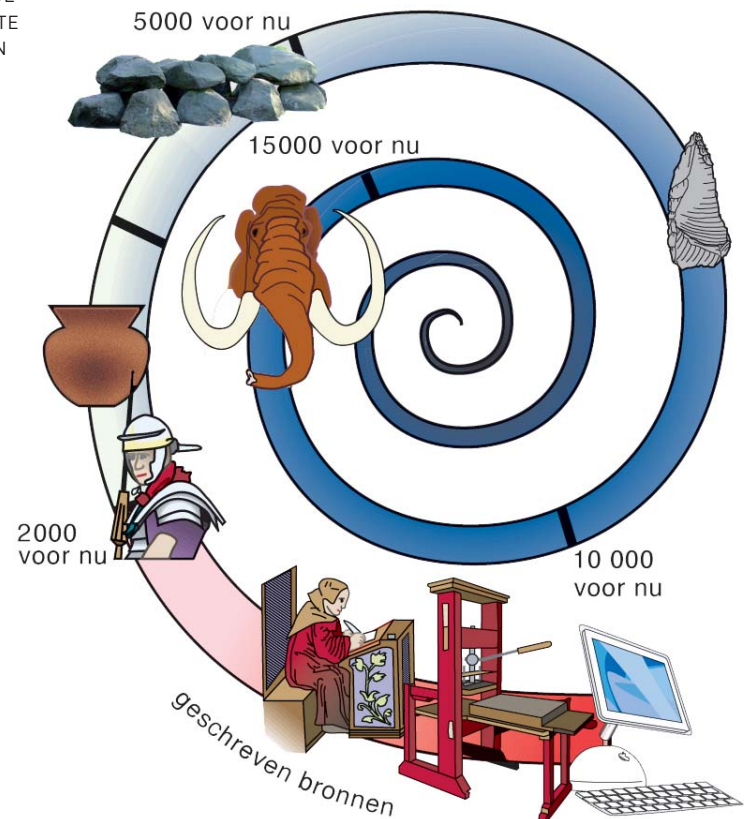
landse variant van de 'herinneringskoorts' – het begrip is van de historicus Andreas Huyssen – waar Europa aan lijdt sinds de val van de Muur in 1989 (figuur 3). Terecht werd de vraag gesteld of de staat een canon moet aanbieden die 'een beschaafde vorm van Nederlanderschap en zelfs zelfbewustzijn

schraagt'. De winst van het debat op dit punt ligt in de betrekkelijk brede consensus dat het project ten dienste mag staan van een verbeelding en verankering van de waarden die ten grondslag liggen aan ons democratisch bestel maar niet van een welbepaalde Nederlandse identiteit. Het is echter mogelijk dat op dit laatste punt de discussie een andere wending krijgt nu ook wetenschappers, Schuyt, en ministers van sociaal-democratische huize, Bos en Plasterk, pleiten voor een vorm van 'beschaafd nationalisme'. Ook werd kritiek geuit op het feit dat de canon het zicht op de wereld buiten Nederland belemmert. Hoewel verschillende vensters iets laten zien van de Europese en wereldgeschiedenis, had een aantal aanvullende archeologische vensters als vanzelfsprekend de aandacht gevestigd op Nederland in de wereld. Een blik op de pre- en protohistorie had duidelijk gemaakt dat Nederland, de Nederlandse staat en de Nederlandse gemeenschap jonge verschijnselen zijn. Nederland vormt geen natuurlijke grootheid, maar een toevallig product met een wisselvallige en korte voorgeschiedenis. Dat betekent ook dat het onderwerp van de canon naar de toekomst toe geen eeuwigheidswaarde heeft. Een blik op een reeks van kaarten in een willekeurige historische atlas maakt duidelijk hoe het vaderland al snel vervluchtigt naar mate men dieper in de tijd terug gaat: via de Staat der Nederlanden, de Republiek, de Bourgondische Nederlanden en ten slotte het bisdom Utrecht. Daarvoor is er niets wat ook maar in de verste verte lijkt op het onderwerp van de nieuwe canon. Voor de pre- en protohistorie is het beter om Nederland te beschouwen als een onlosmakelijk deel van de Noordwest-Europese laagvlakte (beneden 300 m +NAP): het omvangrijke kustgebied dat loopt van Noord-Frankrijk tot ver in Polen en dat is gesitueerd in een gematigde klimaatzone.

Tussen alfa en bèta

'Het verhaal van Nederland' – de canon – vormde ook een inspiratiebron om te komen tot alternatieve of andere canons. Tegenwoordig zijn canons beschikbaar voor bijvoorbeeld de stad Leiden, de provincie Fryslân, de Nederlandse muziekgeschiedenis of de aardkunde van Nederland. Onlangs verscheen *De bètacanon*. In deze canon is in vijftig kern-

2 – TIJDSDIEPTE. DE VOOR- EN VROEGSTE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

3 – HERINNERINGSKOORTS IN EUROPA. SINDS 2001 WORDT JAARLIJKS AANDACHT BESTEED AAN HET NEDERLANDSE SLAVERNIJVERLEDEN EN DE AFSCHAFFING VAN DE SLAVERNIJ. (NATIONAAL MONUMENT NEDERLANDS SLAVERNIJ-VERLEDEN)

begrippen te vinden wat iedere Nederlander zou moeten weten van natuurwetenschap en technologie. Tot grote tevredenheid van archeologen worden in deze canon twee begrippen behandeld die in hun vakgebied een grote rol spelen – 'de mens' en 'landbouw' – en die in de historische canon ontbreken of op een ongelukkige wijze worden besproken. Onder het kopje 'Weg van de Savanne' wordt in hoofdstuk 38 de geschiedenis van de menselijke voorouders beschreven. Hier vinden we wat in de historische canon om allerlei redenen het

eerste venster had moeten zijn. Het wijst ons er op dat de historische canon niet alleen door historici geschreven had moeten worden. Gechargeerd gezegd: ze hebben geen flauw benul van het wetenschappelijke onderzoek naar de geschiedenis van Nederland en (West-) Europa voor 1500 na Chr. Ook laat het ons zien dat er nog een lange weg te gaan is als het gaat om het samenbrengen van een evolutionair-biologisch en een historisch perspectief. Samen met ethologen zijn archeologen uitstekend in staat om alfa en bèta bij elkaar te brengen.

Samenvatting

In de officiële historische canon speelt de archeologie en de voor- en vroegste geschiedenis van Nederland een te bescheiden rol. Jos Bazelmans, hoofd van de sector Kennis Erfgoed van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, is van mening dat de Nederlandse archeologie geen eigenstandige canon moet opstellen. In bovenstaand essay stelt hij dat de toevoeging van drie 'vensters'

en de ingrijpende wijziging van één venster van Van Oostroms canon kan volstaan. Samen met het bestaande vijfde venster over de Romeinse limes vormen vensters over het ontstaan van mensachtigen, de menswording, huis en haard in pre- en protohistorie en over Indo-europese stamsamenlevingen de rode draad van een lang verhaal dat voor de geschiedenis van Nederland wel 300.000 jaar omvat.

4 – VENSTER 1 - VUISTBIJL, MIDDEN PALEO-LITHICUM (OUDER DAN 150.000 JAAR), RHENEN

Het is hier niet de plaats om alsnog volledig vorm te geven aan de ontbrekende vensters voor de pre- en protohistorie van Nederland. Wel wordt een eerste aanzet gegeven. Om discussie uit te lokken, maar vooral om te laten zien waarom het verhaal over de pre- en protohistorie zo interessant én belangrijk is. Het kan ons een eerste houvast bieden als het gaat om de uiteenlopende waarden die bij elkaar komen in het op het eerste gezicht ongemakkelijke begrip ‘beschaafd nationalisme’.

Venster op het vroegste verleden

Bij de beschrijving van het eerste venster moet het exclusieve perspectief op Nederland verlaten worden. Het fenomeen waarop het venster betrekking heeft, speelde zich af in Afrika. Het gaat over het proces van menswording, eerst en vooral op het ontstaan van het geslacht *Homo*: alle soorten, waaronder de moderne mens, die we rekenen tot de hominiden. Dit proces reikt wel zes tot acht miljoen jaar terug: het moment waarop de mens een laatste voorouder deelt met verschillende andere primaten. Rond vier miljoen jaar geleden ontstond de gemeen-

schappelijke voorouder van de hominiden: de rechtoplopende *Australopithecus*. Uit deze ‘zuidelijke aap’ ontstonden 2,5 tot 1,7 miljoen jaar geleden na en naast elkaar diverse hominide soorten. Eén van hen, *Homo Erectus*, maakte en gebruikte werktuigen en vuur én begaf zich als eerste ook buiten Afrika (‘Out of Africa 1’). Een andere nazaat was de Neanderthaler. Zijn aanwezigheid sinds 500.000 jaar geleden in grote delen van Europa is goed gedocumenteerd. Zoals hierboven opgemerkt, zijn ook in Nederland de vuurstenen artefacten gevonden van deze soort. Jammer genoeg slechts hoogst zelden in hun oorspronkelijke context. Een passend icoon voor dit venster is de vuistbijl (figuur 4), een betrekkelijk gecompliceerd en veelzijdig werktuig dat door onze verre hominide voorouders over grote gebieden van de wereld en over honderdduizenden jaren werd gehanteerd.

Hoewel er duidelijke grenzen te trekken zijn tussen diverse geslachten en soorten, is het genetische verschil tussen primaten en hominiden en uiteindelijk de mens niet groot. Uit ethologisch onderzoek blijkt tevens dat de verschillen op sociaal en cognitief gebied klein zijn. Niet alleen voor de ontwikkeling van de mens is een combinatie van natuur en cultuur maatgevend: ook bij andere primaten spelen imitatie, leerprocessen en culturele overdracht een rol. Ook door het werk in de archeologie wordt het eeuwenoude dogma van de onbetwistbare grens tussen mens en dier met kracht en met redenen omkleed ter discussie gesteld.

De mens: ontstaan en verspreiding

Een tweede venster betreft de menselijke soortvorming: het ontstaan van de moderne mens of *Homo sapiens*. Ook dit proces speelt zich in Afrika af. Daar ontstond, wellicht al 150.000 tot 200.000 jaar geleden, de menselijk soort. Na de soortvorming, in het bezit van volledige taalvaardigheid, en pas na 60.000 jaar voor heden verspreidde *Homo sapiens* zich vanuit Afrika in een reeks van stappen over vrijwel de gehele aarde (‘Out of Africa 2’). Kenmerkend voor de vroege moderne mens was een ingewikkelder en intensiever werktuiggebruik, waarbij niet alleen gebruik gemaakt werd van steen maar ook van been, gewei en ivoor. Technologische ontwikkelingen voltrokken zich in een steeds hoger tempo. Bijzonder zijn de eerste aanwijzingen voor het gebruik van sieraden en voor kunst.

In Europa trof de mens de Neanderthaler aan, een verwant uit het geslacht *Homo*, waarvan de mens zich in genetische, sociale en culturele zin fors onderscheidde; de wegen van beide soorten hadden zich immers al meer dan een half miljoen jaar geleden gescheiden. De *Homo*

5 – VENSTER 2. ‘TRIJNTJE’, GRAF VAN EEN 40-60 JAAR OUDE VROUW, LAAT MESOLITHICUM, HARDINXVELD

6 – VENSTER 3. BOERENGHEUCHT UIT DE IJZERTIJD IN HET RIVIERENGEBIED (KELVIN WILSON)

neanderthalensis stierf zo rond 30.000 jaar geleden uit onder nog onopgehelderde omstandigheden. Daarmee ontstond pas de voor de moderne mens zo vertrouwde, maar eigenlijk uitzonderlijke situatie dat hij/zij de enige representant op aarde is van het geslacht *Homo*.

De oudste resten van de moderne mens in Nederland stammen uit de periode van na ca 13.000 v.Chr. (het laat-Paleolithicum). Vanaf die tijd is – met enkele kleine eeuwenlange onderbrekingen tijdens het einde van de laatste IJstijd – sprake van een aaneengesloten menselijke bewoning van ons gebied. Niemand anders dan ‘Trijntje’ (figuur 5), de oudste archeologisch gedocumenteerde persoon uit het verleden van Nederland, kan staan voor de in dit venster beschreven ontwikkelingen. In evolutionaire zin gaat het hier om zeer recente gebeurtenissen. Gelet op het korte tijdsbestek sinds ‘Out of Africa 2’ is er weinig ruimte voor genetische verandering ten opzichte van onze voorouders van rond 60.000 jaar geleden. Onontkoombaar is daarom de conclusie dat alle mensen ter wereld in genetische zin gelijk geboren worden.

In de aanloop naar en tijdens de betrekkelijke langzame menselijke soortvorming speelden veranderingen in de genetische make-up en in de culturele bagage samen een rol. Na de verspreiding van de soort uit Afrika zijn de genetische veranderingen binnen de soort zeer klein geweest en is de menselijke ontwikkeling volledig bepaald door processen van culturele innovatie en overdracht. Enigszins gechargeerd: de mens geeft zelf vorm aan zijn eigen ontwikkeling. Via complexe processen van afscheiding, (gescheiden) ontwikkeling en (hernieuwd) contact en onderwerping is wereldwijd een complex mozaïek ontstaan van culturen en cultuurgroepen. De archeologie staat nog maar aan het begin van de vergelijkende studie naar de overeenkomsten en verschillen in de ontwikkeling van mens en samenleving in de verschillende delen van de wereld.

Huis en haard

Het derde venster lijkt vertegenwoordigd in de historische canon. Het eerste venster heeft immers betrekking op de hunebedden en op de ‘revolutionaire’ overgang van een bestaanswijze die gebaseerd is op jagen, vissen en verzamelen naar een die is gebaseerd op landbouw. Toch kan bij dit venster een aantal kritische kanttekeningen worden geplaatst. Hoewel de hunebedden ongetwijfeld een bijzonder fenomeen vormen – en uiteraard moet iedere Nederlander weet hebben van het bestaan en de betekenis van hunebedden – mag niet de

7 – VENSTER 4. ‘VORSTENGRAF’ VAN OSS, VROEGE IJZERTIJD

indruk ontstaan dat de bewoning in Nederland begint met de bouwers van deze monumentale grafkelders. Hiermee reproduceert de canon een sterk verouderd beeld dat in het onderwijs tot in de jaren zestig gemeengoed was, maar waarmee in de wetenschap al tientallen jaren is afgerekend. De eenzijdige en exclusieve aandacht voor de hunebedden als het gaat om onze vroegste geschiedenis doet ook geen recht aan een diepere voorgeschiedenis en aan de enorme vooruitgang in het archeologisch onderzoek in Nederland. Archeologen zijn op basis van grootschalig onderzoek van nederzettingen en grafvelden in staat voor de meeste regio’s binnen Nederland een gedetailleerd beeld te geven van de ontwikkeling van lokale boerengemeenschappen van enkele duizenden jaren voor Christus tot diep in de Middeleeuwen.

Archeologen hadden waarschijnlijk liever geopteerd voor een venster waarin de boerderij, het vee, het erf en de omliggende *in- en outfields* centraal staan (figuur 6). Onze geschiedenis is over een periode van wel vijfduizend jaar, en tot ver in de twintigste eeuw, vooral een verhaal van kleine boerengemeenschappen. Archeologen schrijven de canon liever met een kleine dan met een hoofdletter ‘C’. En daarbij is niet de nieuwe wijze van voedselproductie het belangrijkste, maar de ervaring vast te wonen op één plek: het ontstaan, met andere woorden, van de praktijk en het idee van ‘huis en haard’. Voor het belangrijkste deel van de pre- en protohistorie gaat het overigens voor

Nederland over betrekkelijk kleine aantallen mensen. Het is moeilijk voorstelbaar maar Nederland werd tot in de vroege Middeleeuwen bewoond door enkele tienduizenden mensen, met uitzondering van de Romeinse tijd toen het aantal opliep tot wellicht een kwart miljoen. Door een eeuwenlang, intensief, en vaak desastreus gebruik van het landschap was de hand van de mens wel al vroeg overal zichtbaar.

Overigens verdient de overgang naar de landbouw voor de Nederlandse delta enkele belangrijke aantekeningen. Opnieuw lag Nederland ver buiten het gebied waar voor Europa en Azië de oorsprong ligt voor deze nieuwe bestaans- en levenswijze. Voor de autochtone bevolking was een onvoorwaardelijke en volledige overgang naar een agrarische voedselproductie namelijk helemaal niet vanzelfsprekend. Minstens duizend jaar bleef een wijze van voedselverzameling dominant waarin oude en nieuwe voedselbronnen werden gecombineerd. In dat verband is het ook goed te beseffen dat de overgang naar een bestaanswijze als boer niet alleen te begrijpen is als een positieve stap in de menselijke beschaving; het betekende ook de definitieve stap uit het Paradijs. In vergelijking met jagers en verzamelaars zijn landbouwers gedwongen een veel groter deel van hun tijd te besteden aan economische activiteiten. De overgang naar landbouw betekende ook het einde van de egalitaire vormgeving van de samenleving. Ook de oorsprong van een versterkt besef van het

verschil tussen ‘wij’ en ‘zij’ ligt in de hierboven beschreven ontwikkelingen besloten.

Stamsamenlevingen in de marge

Met het vierde venster begeven we ons opnieuw buiten de gebaande paden van de officiële canon. Bijzondere aandacht verdient het feit dat Nederland in de loop van de bronstijd deel wordt van het Indo-europese veld van talen en culturen. De aard, oorzaak en fasering van de Indo-europese expansie is nog zeer omstreken. Duidelijk is wel dat er grote verschillen bestaan tussen de samenlevingen van de landbouwers van het Neolithicum en de vroege bronstijd enerzijds en van de midden-bronstijd en later anderzijds, en niet alleen in taalkundige zin. In de eerste groep zijn weliswaar al begerenswaardige objecten van waarde te vinden – zoals grote (onbruikbare) geslepen bijlen – maar deze samenlevingen lijken een sterke nadruk te leggen op het belang van de gemeenschap als geheel. De gemeenschap ligt ook ten grondslag aan relatief grote inspanningen, zoals de bouw van hunebedden. In de archeologische nalatenschap, bijvoorbeeld in het grafritueel, zijn vooraanstaande personen echter niet te vinden. Dat is wezenlijk anders in de tweede, jongere groep van samenlevingen, waarvan we voor de jongste vertegenwoordigers een glimp opvangen in middeleeuwse helden-

dichten. Het prestige van individuele mannen is voor de late prehistorie en protohistorie nadrukkelijk wel archeologisch zichtbaar; vooral in de strijd, persoonlijke hygiëne, feesten, rituelen en koningschap. In de graven van deze mannen vinden we dan ook kostbare wapens, toiletgereedschap, bijzondere kleding, sieraden, strijdwapens, paarden, drinkserviezen en soms objecten die staan voor een sacraal koningschap. Een treffend voorbeeld binnen Nederland van de symbolische vormgeving van verschillen in status is het zogeheten vorstengraf van het Noord-Brabantse Oss uit de vroege IJzertijd (figuur 7). Overigens is het duidelijk dat zich op het latere Nederlandse grondgebied nooit zeer uitgesproken sociaal-politieke verschillen tussen mensen en binnen groepen hebben ontwikkeld. De mensen woonden in geïsoleerde boerderijen of gehuchten van ten hoogste twee of drie boerderijen. Echte dorpen kwamen tot in de late ijzertijd of de Romeinse tijd niet voor. In afwijking tot wat in de grootste delen van Europa gebruikelijk was, leefde men in Nederland samen met het vee onder één dak. Deze traditie, waaraan pas in de loop van de twintigste eeuw een einde is gekomen, gaat terug tot in de midden-bronstijd. Het is in dit verband opmerkelijk dat ter bevordering van het welzijn van dieren het millenniaoude aanbinden van vee binnenkort zal worden verboden.

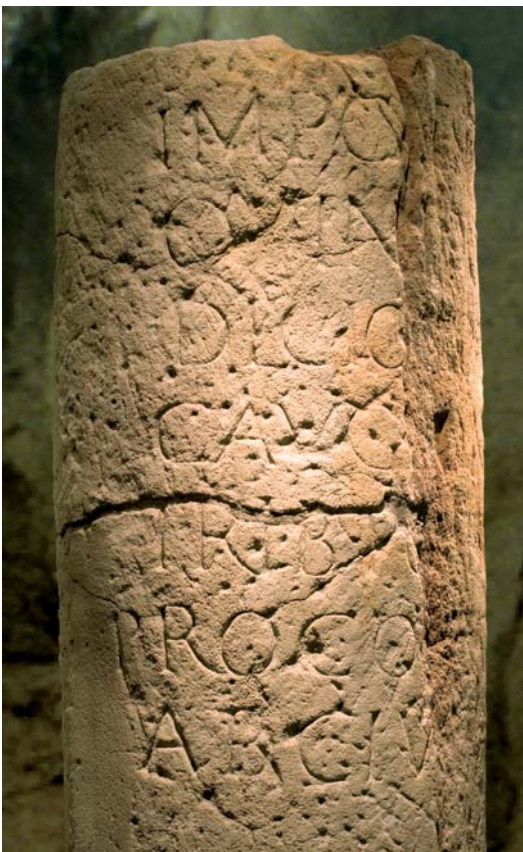
Geraakt door de beschaving

Met het vijfde en laatste venster vinden we aansluiting bij de officiële canon. Het is terecht dat de Romeinse tijd een plek in de canon heeft gekregen met het venster over de Romeinse *limes*. Een Romeinse mijlpaal vormt een goedgekozen icoon (figuur 8). Het is in de eerste eeuw v.Chr. voor het eerst dat de stamsamenlevingen in de Nederlandse delta te maken krijgen met een staatsamenleving waarin het schrift, recht, een staatsmonopolie op geweld, geïnstitutionaliseerde en gewijde macht en een handelseconomie een vooraanstaande rol spelen. Over de belangstelling van de Romeinen voor ons gebied hoeven we ons geen illusies te koesteren. Nederland had slechts een strategische betekenis, als een belangrijke verbindingzone tussen het Duitse Rijnland en Brittannië. Daarnaast gold het als gebied voor de rekrutering van soldaten. De beroemde, allochtone Bataven, bij uitstek exponenten van een Indo-europese krijgertraditie, vormden de groep die de meeste soldaten leverden. Omstreken is de vraag of in hun leefwijze en ontwikkeling, die nauw aansloot bij de tradities van late prehistorie, een zelfbewust vasthouden zichtbaar is aan eigen culturele tradities of dat sprake was van onderontwikkeling door structurele afhankelijkheid en uit-

buiting. Duidelijk is wel dat met het wegvallen van het Romeinse gezag in Nederland een situatie ontstond die sprekend leek op de situatie in de late prehistorie. Weinig omvangrijke boerengemeenschappen in kleine stamverbanden – opnieuw in totaal niet meer dan enkele tienduizenden personen – domineerden het landschap. Het belang van het Romeinse Rijk lag niet in haar onmiddellijke nalatenschap maar vooral in de machtspolitieke mogelijkheden van de herinnering van wat eeuwenlang als de oudste beschaving werd beschouwd. De Nederlandse delta verandert pas onherkenbaar in de volle Middeleeuwen als door groot-scheepse ontginningen een enorme demografische transitie vorm krijgt (een zesde venster?) en de basis wordt gelegd voor de uitzonderlijke positie van het Nederlandse kustgebied in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd.

Geschiedenis en maatschappelijke waarden

In bovengenoemde alternatieve archeologische vensters (figuur 9) draait het om de menswording, de menselijke kolonisatie van de wereld, de domesticatie van dieren en gewassen, de totstandkoming van een samenhangend veld van Indo-europese talen en culturen en de eerste staats- en imperiumvorming en de consequenties van deze ingrijpende processen voor de bewoningsgeschiedenis van het gebied dat later Nederland werd. Deze processen confronteren ons op een directe wijze met ons denken én onze waardering van het contrast tussen mens en dier, tussen autochtoon en allochtoon, tussen huis en erf en buitenwereld, en tussen persoon enerzijds en samenleving en staat anderzijds. Het gaat hier om een bespreking van de combinaties van medemenselijkheid én culturele diversiteit, van zelfbewustzijn én openheid, en van gemeenschapszin én autonomie. Dit zijn combinaties van cruciale maatschappelijke waarden die belangrijk zijn in de vormgeving van een samenleving die zich zowel voorstaat op haar democratische grondslag als haar in een gemeenschappelijke geschiedenis gewortelde saamhorigheid. Ze laten zien dat ‘beschaafd nationalisme’ geen eenvoudig concept is: de constructie van een eigen nationale identiteit moet vergezeld gaan van een oriëntatie op en waardering van de relaties met andere sociale groepen en onze natuurlijke omgeving. Deze wijze van bespreking van onze geschiedenis maakt het mogelijk een tussenpositie te kiezen tussen een te sterke beklemtoning van het eigene en het taboe op de bespreking en waardering van culturele verschillen. Archeologen en onderzoekers van de natuurlijke historie kunnen hierover een belangwekkend verhaal vertellen dat uitnodigt tot overdenking en discussie.

8 - VENSTER 5. DE ROMEINSE LIMES, MIJLPAAL MONSTER

DE HISTORISCHE CANON

4. -1.800

3. -5.300

2. -8.200

1. -350.000

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

9 - 50+3: DE HISTORISCHE CANON EN DE VOOR- EN VROEGSTE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

Verantwoording

In Bazelmans 2007 is een eerste voorstel te vinden voor vier alternatieve 'archeologische' vensters binnen de historische canon. Een belangrijke inspiratiebron bij de uitwerking van de vensters werd gevormd door het jongste werk van de grand old man van de Europese archeologie, Colin Renfrew (Renfrew 2007). De voorloper van de officiële historische canon (zie www.entoen.nu) is Bank en de Rooij, 2004. Voor de bètacanon, zie Dijkgraaf, Fresco, Gualthérie van Weezel en Van Calmthout, 2008. Van Heeteren (2008) schreef het hoofdstuk over de menswording in de bètacanon. Voor de overbrugging van de kloof tussen alpha en bèta is aansluiting nodig bij het werk van ethologen (zie De Waal 2005 en 2007, met vele verwijzingen naar zijn omvangrijke en belangwekkende oeuvre).

Een goede toegang tot het onderzoek van de Nederlandse pre- en protohistorie wordt gevormd door de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (www.noaa.nl). Een standaardwerk voor de Nederlandse prehistorie is Louwe Kooijmans et al. 2005. Een belangrijke aanvulling voor de steentijd wordt gevormd door Deeben et al. 2005. De Limes Atlas (Colenbrander en MUST 2005) geeft een goed inzicht in de militaire infrastructuur langs de Neder-, Kromme en Oude Rijn. Een goede

opvolger van het sterk verouderde De Romeinen in Nederland (Van Es 1981) is jammer genoeg (nog) niet beschikbaar. Voor de twee steden uit de Romeinse tijd op Nederlands grondgebied zie Willems et al. 2005 (Nijmegen) en De Jonge, Bazelmans en De Jager 2006 (Voorburg). Een bijzondere studie van een Bataafs dorp is Roymans, Derks en Heeren 2007. Laatstgenoemd werk biedt voor Romeins Nederland een uitstekende toegang tot relevante, moderne literatuur uit binnen- en buitenland.

Literatuur

– Bank, J., en P. de Rooij, 2004: *Wat iedereen móet weten van de vaderlandse geschiedenis. Een canon van het Nederlands verleden*, NRC Handelsblad, d.d. 30 oktober 2004.
– Bazelmans, J., 2007: *Waarde en waarden in de archeologie en de archeologische monumentenzorg*, in J. Rodermond (red.), *Perspectief. Maakbare geschiedenis*, Rotterdam.
– Colenbrander, B., en MUST, 2005: *Limes Atlas*, Rotterdam.
– Deeben, J., E. Drenth, M-F van Oorsouw en L. Verhart (red.), 2005: *De Steentijd van Nederland*, Zutphen (Archeologie 11/12).
– Dijkgraaf, R., L. Fresco, T. Gualthérie van Weezel en M. Van Calmthout, 2008: *De bètacanon. Wat iedereen moet weten van de natuurwetenschappen*, Amsterdam.

– Es, W.A. van, 1981³ (1972): *De Romeinen in Nederland*, Bussum.
– Heeteren, A. van, 2008: *De mens. Weg van de savanne*, in R. Dijkgraaf et al., *De bètacanon. Wat iedereen moet weten van de natuurwetenschappen*, Amsterdam, 169-172.
– Huyssen, A., 1995: *Twilight memories. Marking time in a culture of amnesia*, Londen.
– Jonge, W. de, J. Bazelmans en D.H. de Jager, 2006: *Forum Hadriani. Van Romeinse stad tot monument*, Utrecht.
– Louwe Kooijmans, L., P.W. van den Broeke, H. Fokkens en A. van Gijn (red.), 2005: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam.
– Renfrew, C., 2007: *Prehistory. The making of the modern mind*, Londen.
– Roymans, N., T. Derks en S. Heeren, 2007: *Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk. Opgravingen te Tiel-Passewaaij*, Utrecht.
– Waal, F. de, 2005: *De aap in ons. Waarom we zijn wie we zijn*, Amsterdam en Antwerpen.
– Waal, F. de, 2007: *De aap en de filosoof. Hoe de moraal is ontstaan*, Amsterdam en Antwerpen.
– Willems, W.J.H., H. Van Enkevort, J. Thijsen en J.K. Haalebos, 2005: *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Prehistorie en Oudheid*, Wormer. ●